

Türkistan:

Tarihte bilinen ilk Türk devletlerinin kurulduğu bölge "Türklerin yurdu" anlamına gelen "**Türkistan**" olarak adlandırılır.

- Türkistan **Türklerin yaşadığı ülke** anlamına gelmektedir.

Türkistan'ın coğrafi şartları Türklerin kurduğu devletlerin siyasi ve askerî yapısını, sosyal hayatını, ekonomik faaliyetlerini etkilemiştir. Köklü töresi, güçlü aile yapısı ve askerî gücü ile konargöçer yaşam süren Türkler, Türkistan'da birçok devlet kurmuştur.

- **Asya Hun Devleti, Göktürkler ve Uygurlar**, Türkistan'da kurulan ilk Türk devletlerindendir.

ASYA HUN DEVLETİ

- Tarihte bilinen ilk Türk devleti, Asya Hun Devleti'dir.
- MÖ 220 yılında **Teoman** tarafından kurulmuştur.
- Devletin merkezi **Ötüken**'dir.
- Teoman'dan sonra oğlu **Mete Han** tahta geçmiştir.
- **Asya Hun Devleti, en parlak dönemini Mete Han Dönemi'nde yaşamıştır.**
- Mete Han bütün Altay kavimlerini bir araya toplamış, bütün Asya'yı almış yalnızca tarihi rakibi Çin kalmıştır.
- Tamamını işgal edecek gücü olduğu halde Çin'i ele geçirmemiş ancak ekonomisini güçlendirmek amacıyla Çin'i vergiye bağlamıştır.

Nedeni: Çünkü Çin çok kalabalıktı. Çin ele geçirilirse, Türkler millî benliklerini ve kültürlerini kaybedebilir ve kalabalık Çinliler arasında eriyip yok olabilirlerdi.

- Mete Han'ın ölümünden sonra başa geçen **yeteneksiz yöneticiler ve Çin'in siyasi oyunları** Asya Hun Devleti'ni zayıflatmış, devlet 216 yılında Çin hakimiyetine girerek yıkılmıştır.

Çin Siyaseti / Çin Entrikaları

Çinlilerin, Türk devletlerini zayıflatmak ve yıkmak için uyguladığı politikalar.

- ✓ Çin prenseslerini Türk Hakanlarıyla evlendirerek, Türkler hakkında bilgi toplamışlar,
- ✓ Türk beylerine hediyeler göndererek, onları kendilerine bağlamaya çalışmışlar,
- ✓ Türk beylerini birbirlerine karşı kıskırtarak, Türk devletinin parçalanmasını sağlamışlardır.

GÖKTÜRK DEVLETİ

- Göktürk Devleti, **Bumin Kağan** tarafından 552'de Türklerin kutsal saydıkları Ötüken merkezli olarak kurulmuştur.
- Göktürkler, Türk adını resmî devlet adı olarak kullanan ilk devlettir.
- Bumin Kağan'ın ölümünden sonra devletin başına **Mukan Kağan** geçmiştir.
- Mukan Kağan zamanında Gök Türk Devleti, en parlak dönemini yaşadı. Gök Türk Devleti kısa zamanda dünyanın en kuvvetli devleti oldu.
- Göktürkler, 557 yılında Ak Hun (Eftalit) Devleti'ni yıkarak Batı Türkistan'ı tamamen ele geçirdiler ve tarihi İpek Yolu'na hâkim oldular.
- Mukan Kağan'ın ölümünden sonra devlet, çeşitli sebeplerle zayıflamıştır. Doğu ve batı olmak üzere ikiye bölünen devlet 630'da Çin egemenliğine girmiştir.

II. GÖKTÜRK DEVLETİ

- Elli yıllık Çin esaretinden sonra Göktürkler, **Kutluk Kağan** önderliğinde bağımsızlık mücadelesine girişti.
- Kutluk Kağan, Çin egemenliği altındaki dağınık Türk boylarını bir araya getirdi. Bu başansından dolayı, "devleti derleyip toplayan" anlamına gelen "**İlteriş**" unvanı ile anıldı. Kutluk Kağan, 682 yılında II. Göktürk (Kutluk) Devleti'ni kurarak Türk boylarını hâkimiyeti altına aldı ve Türkistan'a egemen oldu.
- Kutluk Kağan'ın oğlu **Bilge Kağan**, kardeşi **Kültigin** ve veziri **Tonyukuk** ile birlikte devleti en güçlü duruma getirdi.
- Bilge Kağan'dan sonra tahta çıkan kağanların yöneticilikte yetersiz olmaları, zamanla devleti zayıflattı. Bu zayıflama süreci, 745 yılında Uygurların II. Göktürk Devleti'ni yıkmasıyla son buldu.

- Uygurlara kadar Türk devletlerinde tek tanrı anlayışına dayalı olan **Gök Tengri** (Gök Tanrı) inancı hâkim olmuştur.
- Uygurlar ise **Manihaizm**, **Budizm** gibi dinlere inanmışlardır.

UYGUR DEVLETİ

- 744 yılında **Kutluk Bilge Kül Kağan** tarafından kurulan Uygur Devleti, Karabalgasun (Ordubalık) merkezli olarak kurulmuştur.
- **Bögü Kağan** hükümdarlığında en parlak dönemini yaşamıştır. Bu dönemde Göktürklerin hâkim olduğu sınırlara ulaşılmıştır.
- Bu dönemin önemli özelliklerinden biri de Uygurların Manihaizm dinini benimseyip yerleşik hayata geçmeleridir. Bu durum kaynaklarda şu şekilde anlatılmaktadır.

- **Bögü Kağan**, **hayvansal gıdalar yemeyi yasaklayan, savaşçılık duygusunu zayıflatan** bu dini resmen kabul etti.
- Kağanın hedefi **Uygurların bozkır hayatını bırakıp şehirli olmalarını sağlamak**, dolayısıyla ülkesini daha mamur ve refah içinde yaşanan bir yer hâline getirmektir.

- Çeşitli sebeplerle zayıflayan Uygur Devleti'ne 840'ta Kırgızlar son vermiştir.

- Uygurların çoğu günümüzde Çin'e bağlı **Sincan Uygur Özerk Bölgesi**'nde yaşamaktadır.

İLK TÜRK DEVLETLERİNDE KÜLTÜR VE MEDENİYET

- **Asya Hun Devleti, Göktürkler ve Uygurlar**; Türk tarihinde önemli bir yere sahiptir. Bu devletlerin özellik ve geleneklerine bugün ülkemizde ve diğer Türk devletlerinde hâlâ rastlanmaktadır.
- Tarihçiler, Türkistan'da kurulan ilk Türk devletleri hakkındaki bilgileri öncelikle **Çin ve diğer komşu devletlerin kaynaklarından** elde etmişlerdir.
- Bunun temel nedeni, **Türklerin konargöçer bir yaşam sürmeleri ve II. Göktürk Devleti'ne kadar yazılı eser bırakmamış olmalarıdır**.
- Türk tarihinin ve Türk edebiyatının ilk yazılı belgesi olan **Orhun Kitabeleri**, II. Göktürk Devleti döneminde yazılmıştır ve o dönemde yaşayan Türkler hakkında bize önemli bilgiler sunmaktadır.
- O dönemdeki Türkler hakkında bilgi edindiğimiz bir diğer kaynak da destanlardır. Destanlar sözlü kültürümüze ait edebî eserler arasında yer almaktadır.

Destanlar:

Bilinen destanlar arasında **Oğuz Kağan** (*Asya Hun*), **Bozkurt**, **Ergenekon** (*Göktürk*), **Göç ve Türeyiş** destanları (*Uygur*) bulunmaktadır.

Orhun Kitabeleri'nden...

*Türk halkının yurt edineceği yer, Ötüken imiş.
Türklerin hakanı, Ötüken'de oturur ve oraya
hükmeder ise orada hiçbir sıkıntı olmaz imiş.
Çinliler, tatlı sözlerle ve yumuşak ipekli kumaşlarla
halkı kandırıp kendilerine yaklaştırmak yerleştirdikten
sonra fesatlıklarını gösterip iyi, akıllı ve cesur
kimseleri yaşatmazlar imiş.
Türk halkı, yok olmak üzere imiş. Türk tanrısı, Türk
halkı yok olmasın diye babam İlteriş Kağan'ı ve
annem İlbilge Hatun'u göğün tepesinden tutup
daha yükseğe kaldırmış. Babam, Türk töresini terk
eden devletsiz halkı, atalarının töresine göre
yeniden eğitmiş.*

YÖNETİM YAPISI

- Türkistan'da kurulan ilk Türk devletlerinde yönetimde tek kişi söz sahibiydi.
- Hükümdarlar; **han, hakan ve kağan** gibi çeşitli ünvanlar kullanırlardı.
- Hükümdarlık genellikle **babadan oğula geçerdi** ancak hanedanın diğer erkek üyelerinin de hükümdar olma hakkı vardı.

Hatun:

- Diğer Türk devletlerinde olduğu gibi Göktürklerde de kağanın eşi törenle "**hatun**" ünvanını alır ve kağan ile birlikte hüküm sürerdi.
- Devlet yönetiminde söz sahibi olan hatunlar, devlet meclisine katılır ve oy hakkına sahip bulunurlardı. Ayrıca elçileri de kabul edebilirdi.

Kurultay (Toy):

- Türklerde siyasî, askerî, iktisadî (ekonomik) ve kültürel bütün meselelerin görüşülüp, karara bağlandığı bir devlet meclisi bulunmakta ve bu meclis "**toy**" (kurultay) olarak adlandırılmaktaydı.

Kağan:

- "**Kağan**", kurultayın başkanıydı.
- Kurultaya Kağan'ın eşi, boy beyleri ve devletin ileri gelenleri de katılırdı. Burada alınan kararlar, kağana tavsiye niteliğindeydi. Son söz kağana aitti.

- **Kurultay**, Türk devletlerinde devletin tüm önemli işlerinin görüşüldüğü bir **danışma meclisiydi**. Bu mediste askeri, siyasi, ekonomik, kültürel, sosyal meseleler konuşularak çözüm bulunmaktaydı.

Kut Anlayışı:

- Eski kaynaklarda Türk hükümdarlarına devleti yönetme yetkisi ve gücünün Gök Tanrı tarafından verildiğine inanılırdı. Buna "**kut**" denmektedir.

Kut anlayışına göre hükümdarın görevlerinden bazıları şunlardır:

- ✓ Dağınık boyları toplayıp nüfusu çoğaltmak
- ✓ Halkı doyurmak ve giydirmek
- ✓ Sofrasını halka açık tutmak
- Halk; hükümdarından ekonominin gelişmesini, adaleti ve güvenliği istemektedir.
- **Türk hükümdarları hem kanun yapan hem de kanuna bağlı kalan kişilerdir.** Buna göre Türk hükümdarlarının yetkileri sınırsız değildir, töre ile sınırlandırılmıştır.

ASKERÎ YAPI

- Türkistan'ın geniş düzlükleri doğal korunaklı bir alan özelliğine sahip değildi.
- Ayrıca **su, tarım alanı, mera gibi kaynakların azlığı** boylar ve devletler arasında rekabeti artırmıştı.
- Bu nedenlerle **Türkler savunmaya önem vermiş ve savaşçı özellikleriyle ön plana çıkmışlardır.**

Türk ordusu ile diğer devletlerin orduları arasında üç büyük fark bulunur. Bunlar:

1. Türk ordusu paralı askerlerden oluşmazdı. O dönemdeki birçok devlette askerî kuvvet para ile tutulan kimselerden oluşurdu. Türklerde ise ordu, devletin savunma gücü sayılırdı ve orduya katılmak, halk için vatani bir görev kabul edilirdi.
2. Türklerin daimî orduları vardı. Kadın-erkek, yaşlı-genç herkes her an savaşabilecek durumda olurdu. Türklerin sporları, eğlenceleri ve avlanmaları bile askerî egzersiz gibiydi.

3. Türk orduları temelde **süvarilerden** (atlı asker) kuruluydu. Bu durum Türk ordusuna savaşta hızlı hareket etme ve yaya ordulara karşı üstünlük kurma imkânı sağladı.

- Türkistan'da kurulan ilk Türk devletlerinde ordu çeşitli birliklerden meydana geliyordu.
- En büyük birlik 10 bin kişilikti. Bu birliğe **tümen** adı veriliyordu. Tümenler de 1.000'li, 100'lü ve 10'lu olmak üzere kademeli olarak küçülen birliklere ayrılmaktaydı.
- Bu birliklerin başlarında da derecelerine göre **tümenbaşı, binbaşı, yüzbaşı, onbaşı** gibi ünvanlar taşıyan birer komutan bulunmaktaydı.
- İlk defa Hun hükümdarı Mete Han'ın uygulamış olduğu bu **onluk sistem**, Türkiye de dâhil olmak üzere bütün Türk devletlerinde varlığını korumuştur.

- Kara Kuvvetleri Birlik Sembolünde (Bröve) yer alan 16 adet küçük yıldız, **tarihte kurulmuş 16 Türk devletini temsil eder.**
- MÖ 209 Kara Kuvvetlerinin kuruluş yılı olarak kabul edilir.
- Bu tarih aynı zamanda Büyük Hun Hükümdarı Mete Han'ın tahta çıkış tarihidir.
- Savaş araç ve gereçlerinin başında **at** ve **silah** yer alıyordu. Türklerin savaşlardaki başarılarında bu araç ve gereçleri çok iyi kullanmaları da etkiliydi. Bu silahlar **ok, yay, kılıç, kalkan** gibi unsurlardan meydana gelmekteydi.

Hilal (Turan) Taktiği:

- İlk Türk devletlerinde savaş taktiği üç aşamadan meydana gelmekteydi. Türk birlikleri savaşta düşmanla karşılaşır belli bir

süre yüz yüze mücadele ettikten sonra süratle geri çekiliyorlardı. Karşı taraf bunu gerçek bir kaçış olarak değerlendiriyor ve hemen takibe başlıyordu. Bu da düşman saflarının bozulmasına ve emir komutanın yitirilmesine sebep oluyordu.

- Bu durum, pusunun kurulduğu yere kadar devam ediyordu. **Pusu** ise savaş sisteminin son safhası idi. Pusu kurulacak yer önceden belirlenmekteydi.
- **Pusu yeri** için genellikle iki tarafı dağlık derin vadiler ile oman, bataklık, çöl ve uçurum kenarları gibi belirli özellikleri olan arazi parçaları seçilmekteydi.
- Sahte geri çekilme ile bu alana çekilen düşman, burada pusuda bekleyen askerler tarafından tamamen imha ediliyordu. Bu pusu taktiğine **kurt oyunu, hilal** veya **turan taktiği** adı verilmiştir

SOSYAL HAYAT VE HUKUK

- Türkistan'da kurulan ilk Türk devletlerinde sosyal hayatı belirleyen iki ana unsur vardır: **Coğrafi yapı ve töre.**
- Yüksek dağların arasında geniş ve kurak düzlüklere sahip olan Türkistan'da temel geçim kaynağı **hayvancılıktır.**
- İnsanlar hayvanları için otlatmak bulabilmek amacıyla yazın yaylalara, kışın ovalara göç ederek **konargöçer bir yaşam** sürmüşlerdir.

Konargöçerlik, coğrafi ve ekonomik şartlara bağlı olarak mevsimlere göre yer değiştirmedir. (göçebe hayat)

- Bu konargöçer yaşam tarzı nedeniyle Türkler, **çadırlarda** yaşamışlardır.
- Türk devletlerinde aile, bütün sosyal yapının temelidir ve kan bağı esasına dayanmaktadır. Türkler, ailenin bölünmezliğine inanmış ve bu geleneklerini tarihleri boyunca sürdürmüşlerdir.
- Türklerin dünyanın dört bucağına dağılmalarına rağmen varlıklarını

korumalarının temel nedeni aileye önem vermeleridir.

- **Türk toplumlarında aile, hem toplumsal düzenin temeli hem de kültürel değerlerin aktarıldığı en önemli kurumdur.** Aile bireyleri arasında saygı, dayanışma ve görev paylaşımı esastır. Çocuklar küçük yaşlardan itibaren hem günlük işlere katılır hem de savaşçı bir toplumun bireyi olarak yetiştirilirdi.
- **Aile sadece kan bağı ile değil, töre adı verilen gelenek ve kurallarla da şekillenirdi.** Bu yapı, toplumda düzenin korunmasını ve nesiller arasında kültürel devamlılığı sağlardı.

- **Aile** (oguş) sosyal hayatın en küçük birimini oluşturuyordu. Ailelerin birleşmesiyle **Urug** (sülale), Urugların birleşmesiyle de **Boylar** meydana geliyordu. Boyların başında boy beyleri bulunuyordu. Boylar bir araya gelerek **Budun**'u (millet) oluşturuyordu. Budun bağımsız veya bir "il"e bağlı olabilirdi. **Devlet** "il" olarak adlandırılıyordu.
- Her bir boyun kendine ait adı ve damgası (boy simgesi) bulunmaktaydı.
- Türkistan'daki boylardan bazılarının isimlerine günümüzdeki bazı yerleşim yerlerinde rastlanmaktadır:
- Bayat (Afyonkarahisar, Çorum), Çiğil (Konya), Kınık (İzmir) bu isimlere örnektir.

Töre:

- İlk Türk devletlerinde devletin yönetilmesinde esas alınan yazısız hukuk kurallarına **töre** denirdi. (*anayasa*)

- Töre hükümleri değişik şartlar altında etkinliğini sürdürebilmek için değişebilirdi.
- Ancak törenin bazı hükümleri kesinlikle değişmezdi. Bunlar könilik (**adalet**), uzluk (**iyilik, faydalılık**), tuzluk (**eşitlik**), kişilik (**insanlık**) idi.
- Gök Türk Devleti'nde yüksek devlet mahkemesine "**yargu**" denirdi. Yine kaynaklar araştırıldığında, Gök Türk Devleti'nde bir **adliye** (könilik) müessesesi olduğunu anlıyoruz.

SANAT

- Türkistan'ın coğrafi koşulları ve konargöçer yaşam tarzı, Türklerin sanat anlayışına yansımıştır. Bu dönemin sanat anlayışını **taşınabilir eşyaların süslemelerinde** de görmekteyiz.
- İlk Türk devletlerinde **tahta oymacılığı** ve **maden işlemeciliği** oldukça gelişmişti.
- Kemer tokaları, kılıç, hançer kabzası, at koşum takımı gibi taşınabilir malzeme üzerine işlenmiş hayvan figürleri bulunmaktaydı. Bu eşyalarda pars, kaplan, kurt, yırtıcı kuş, geyik, at, koyun, keçi vb. hayvan motifleri yer almaktaydı.
- Türklerde gelişen sanat alanlarından biri de **heykelticiliktir**. Balballar, heykel sanatının örneklerindendir

Balbal:

- İlk Türklerde mezarların etrafına ölen kişinin öldürdüğü düşman sayısı kadar, insan biçiminde taşlar dikilirdi. Bu taşlara **balbal** denirdi.
- Önemli devlet adamlarının ölümlerinden sonra adlarına yapılan anıt alanlarda balballar dikilir.
- Bunlardan en çok Moğolistan, Güney Sibiry (Dağlık Altay, Tuva, Hakasya), Kırgızistan ve Kazakistan'da bulunur.

- "...Balbalların niye dikildiğini en iyi açıklayan Çince tarihi kaynaklardır. Ölen kişinin sağlığında öldürdüğü düşman sayısı kadar balbal dikilir diye ifade vardır. En çok balbal Bilge Kağan, Kül Tegin ve Tonyukuk anıt alanlarında dikilmiştir..."
- Uygurların yerleşik hayata geçmesi sanat anlayışını da etkilemiştir. **Mimari eserler** özellikle **tapınaklar** bu dönemde görülmektedir.
- Ayrıca Uygurlarda Türk **minyatür sanatı** örneklerine rastlanmaktadır. Uygurların mimari tarzını ve minyatür sanatına benzer örnekleri Selçuklularda ve Osmanlı Devleti'nde de görmekteyiz.

EKONOMİ

- Toplumların ekonomik faaliyetlerinin oluşması ve gelişmesinde, yaşadıkları doğal çevrenin ve iklimin etkisi vardır.
- Geniş bozkırları ve karasal iklimiyle Türkistan'da yaşayan konargöçer Türklerde **hayvancılık** gelişmiştir.
- Hayvancılığın yanı sıra Türklerde **tarım**, **ticaret** ve **madencilik** faaliyetlerine de rastlanmıştır.

"...Eski Türk topluluklarında ve devletlerinde ticaret, büyük ölçüde "**değiştokuş**" esasına dayanıyordu. Başka bir ifade ile söylemek gerekirse, alınan mal karşılığında başka bir mal verilmekteydi. Türklerin ihraç ettikleri mallar arasında canlı hayvan ve hayvan ürünleri baş sırayı alıyordu. Mesela, Hun Türkleri, M.S. 52 yılında Çin'e çok miktarda sığır sevk etmişler ve bu malları Çin pazarlarında satmışlardır. Yine aynı Hun Türkleri, aynı tarihte, Çin sarayına haraç adı altında "at ve kürk" sunmuş; karşılığında da "ipek" almışlardır..."

- **Türk ekonomisi, hayvancılığa yani besiciliğe dayanıyordu.** At ve koyun, bu ekonominin iki temel unsuruydu. Her iki hayvan da sürüler halinde beslenmekteydi.
- Besicilik, hayvanların etinden çok, sütünden faydalanmak için yapılmaktaydı. Ayrıca, at sürüsü, sahibine **itibar**, koyun sürüsü de **maddi güç** sağlamaktaydı.

- **Eski Türklerde zenginliğin ve maddi gücün ölçüsü, at ve koyun sürüsü idi.** Türkler, atı hem ekonomik varlık olarak hem de binit (binek) ve savaş aracı olarak değerlendiriyorlardı.
- Eski Türk hayatında atın önemi, ekonomik değerinden çok onun bir savaş aracı olarak kullanılmasından ileri geliyordu.
- **Süvari tekniğini bulan yani ata binen ilk kavim Türklerdir.** Başta Çinliler olmak üzere bütün Avrupalı kavimler, ata binmeyi Türklerden öğrenmişlerdir.
- Başlıca meslekleri **demircilik** ve **madencilik** olan Türklerde **kılıç, kalkan, mızrak, temren** (ok ucu) imal edilirdi. Türk kılıçlarının hayvan fgürlü kabzaları altın levhalarla kaplanır ve kıymetli taşlarla süslenirdi.
- Türkistan'ın doğal çevre şartları hayvancılığa elverişli olduğu kadar tarıma elverişli değildi. **Tarım** daha çok su kaynaklarına yakın yerlerde yapılabilmekteydi. Buna rağmen tarım, hayvancılık yapan Türkler için en az sürü beslemek kadar önemli bir faaliyetti. Zira Türkçenin en eski kelimelerinden biri "**tarla**" diğeri "**ekin**" dir. Türklerin ekip yetiştirdikleri en eski tarım ürünlerinin başında buğday, çavdar, darı ve arpa gelmektedir.

Atatürk, cumhuriyetin ilk yıllarında millî kimliğin oluşmasına büyük önem vermiştir. Türk tarihinin araştırılmasının bu konuda etkili olacağını düşünen Atatürk, **Türk Tarih Kurumunun** kurulmasına öncülük etmiştir. Bu kurum, Türkistan'da da araştırmalar yaparak Türklerin tarih boyunca medeniyete katkılarını ortaya çıkarmayı amaçlamıştır.

[KİTABIMIZI E-KİTAP FORMATINDA İNCELEMELİK İÇİN TIKLAYINIZ.](#)